

ПРАВО, ЗАКОНОДАВСТВО, ЮРИДИЧНА ПРАКТИКА

удк 342.7

ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

ОРЛЕНКО В., д. і. н., професор кафедри правознавства КНТЕУ

ОРЛЕНКО Л., доцент кафедри сучасних європейських мов КНТЕУ

Проблема прав людини та громадянина – одна з найактуальніших у національному законодавстві будь-якої країни світу. Інститут прав людини та громадянина закріплює свободу народу і кожної людини від свавілля державної влади і є серцевиною конституційного ладу. Наприклад, майже 30 % статей Конституції України присвячені правам і свободам людини і громадянина [1]. Саме права і свободи людини й громадянина, закріплені в нормах права, створюють у своїй єдності правовий статус особи. Усі державно-правові явища кристалізуються у правах людини, виступають основою, центральною ланкою всього державного і правового життя.

Права людини – це орієнтир, який дозволяє застосовувати "людський вимір" не лише стосовно держави, права, закону, правового порядку, а й до громадянського суспільства, оскільки ступінь його зрілості та розвитку значною мірою залежить від стану справ із правами людини, від обсягу цих прав та їх реалізації.

Рівень розвитку прав і свобод людини в тій чи іншій країні дозволяє розкрити тип цивілізації, її етап, оскільки відносини людини і держави – важлива ознака, яка характеризує природу тієї чи іншої цивілізації, а державу – як правову чи не правову. Як свідчить практика, поглинання громадянського суспільства державою, одержавлення всіх сфер життя відбувається там, де права людини або зовсім відсутні, або мають декоративний, фіктивний характер [2, с. 116–119].

Питання прав і свобод людини на сьогодні є також найважливішою проблемою зовнішньої політики усіх держав світової співдружності. Людство, що пройшло через суворі випробовування двох світових воєн, безлічі кривавих локальних конфліктів, пережило жорстокі диктатури, дійшло висновку, що не може бути миру і злагоди на

землі, не може бути організованого, цивілізованого життя без поваги до людини, її прав, свобод і потреб. Отже, не випадково у Статуті ООН зазначено, що завдання цієї міжнародної установи "утвердити віру в основні права людини, в гідність і цінність людського життя, в рівноправність чоловіків і жінок, а також у рівність великих і малих націй" [3, с. 208].

Права людини – це також могутній пласт загальнолюдської культури, оволодіння яким дає особі можливість вільно орієнтуватися в оцінці існуючих політичних режимів, у гуманітарній і соціальній діяльності держави, правовій і моральній культурі політичних лідерів, правосвідомості народу. Тільки зрозумівши у процесі вивчення прав і свобод їх природжений характер, особа звільняється від надмірної залежності від державних структур, починає активно відстоювати свої права від будь-яких посягань.

Юридична наука покликана вивчати людину в її державно-правових зв'язках і опосередкуваннях. І в цьому плані юристи аналізують не просто абстрактні державні й правові форми, а явища і процеси, які міцно вплетені в людське життя. Саме в такому аспекті права і свободи людини знайшли певне відображення в працях М. Баглая [2], І. Бородіна [4], А. Мішіна [5], Ю. Крегула, В. Ладиченка [6], О. Кушніренка, Т. Слінько [7], А. Огородника [8] та інших дослідників цієї проблеми.

До суті прав і свобод людини та їх розподілу в суспільстві слід підходити з історичних позицій. Сучасний перелік прав людини – результат довгого становлення, зафіксований у багатьох міжнародно-правових актах і конституціях правових держав. Сучасні еталони і стандарти у сфері прав людини, перш ніж стати нормою демократичного суспільства, пройшли розвиток у кілька століть. У різні історичні епохи поняття, зміст та обсяг прав і свобод людини змінювалися і були неоднаковими. Вони формувалися у процесі людської діяльності, яка визначалася різноманітністю вчинків, потреб, форм відносин, неминучістю зіткнень і протиборств інтересів. Саме тому права людини спочатку мали морально-етичне, духовно-культурне та релігійне наповнення. З огляду на все це, виникає потреба узагальнення історичного розвитку прав людини, виокремлення найосновніших етапів та найбільш характерних для кожного з них ознак, що і є метою статті.

Отже, витоки явища, яке згодом стали називати правами людини, беруть свій початок із найдавніших часів людської історії. Ідеї про цінність і недоторканість людського життя, про рівність людей перед вищими силами містяться ще у стародавніх міфах і віруваннях [9, с. 17–22]. Згодом, в античні часи, подібні погляди набули значного поширення у Стародавній Греції та Стародавньому Римі.

Зокрема у Греції вони стали закономірним наслідком полісної форми демократії і були пов'язані переважно з поняттям громадянства,

яке передбачало рівність усіх членів полісу в користуванні правами і свободами, насамперед політичними. Ці погляди сформувалися у загальному руслі міфологічних уявлень про те, що поліс (місто, держава) і його закони мають божественне походження і спираються на божественну справедливість. Згідно з цими уявленнями, право взагалі і права окремих людей – членів полісу, беруть початок не в силі, а в божественному порядку справедливості. Під природними правами розумілося щось незалежне від людини, раз і назавжди дане – норма загального розуму. Відомий давньогрецький філософ-матеріаліст Демокріт (бл. V–IV ст. до н.е.) вважав закон і державу штучними, побічними і обумовленими якимись природними початками. За Демокритом, все, що відповідає природі, існує "по правді", а те, що не відповідає, – несправедливе. Саме з цих позицій філософ трактував права і свободи громадян [10, с. 34].

Ідею природно-правової рівності та волі всіх людей відстоював і філософ Алкід. Саме йому приписують відомий вислів: "Бог створив усіх вільними, а природа нікого не створила рабом" [6, с. 14].

Для Сократа (469–399 рр. до н.е.) свобода – прекрасне і величне надбання як для людини, так і для держави, яке можливе лише за умови дотримання всіма розумних і справедливих законів. А кожній людині властива індивідуальна свобода і автономія особистості [11, с. 41–42].

Ідеї Сократа про свободи і права людини були розвинені його учнем Платоном (427–347 рр. до н.е.). Він розробив проект ідеальної держави, в якій відсутня приватна власність і поділ людей на вільних і рабів. Саме Платон визнає рівноправність чоловіка і жінки, хоча до числа вищих правителів у його ідеальній державі жінки не входять [12, с. 12–13].

Ідеї про права і свободи одержали розвиток і в Стародавньому Римі. Тут духовні свободи і рівність всіх людей відстоювали Марк Тулій Цицерон (106–43 рр. до н.е.), Лукрецій Кар (99–55 рр. до н.е.), Анней Сенека (4–65 рр. н.е.), Епіктет (бл. 50–138 рр. н.е.), Марк Аврелій (121–180 рр. н.е.) та ін. Зокрема Сенека, виходячи з природного права як загальнообов'язкового і рівного для всіх світового закону, послідовно відстоював ідею духовної свободи і рівності всіх людей [13, с. 32]. Епіктет, критикуючи рабство як аморальне і хибне явище, що суперечить природному праву, послідовно відстоював принцип – "чого не бажаєш собі, не бажай і іншим" [14, с. 61–62]. Марк Аврелій вважав, що в державі повинні бути єдині для всіх закони, поважатися свобода підданих, а управління здійснюватися на засадах рівності та рівноправності всіх громадян [15, с. 173].

Суттєвий внесок у розвиток юридичних уявлень про права і свободи людини був зроблений римськими юристами – Гаєм, Модестиним, Папініаном, Ульпіаном (II–III ст.) та ін. Особливе значення в цьому відношенні мали розроблені ними положення про: суб'єкт пра-

ва, правовий статус людей та, впливаючи з природного права їх свободи, характер взаємовідносин між індивідом і державою, співвідношення між правами особи і її юридичними обов'язками тощо. Ця конкретизація змісту і значення прав і свобод людини стала важливою віхою у науковому усвідомленні правосуб'єктності індивіда і заклала необхідні теоретичні засади для подальшого розвитку юридичних положень про природні права і свободи людини [9, с. 105–107].

Таким чином, вчення про права і свободи як природний стан людини розроблялися ще філософами стародавнього світу, але конституційно-правові теорії прав і свобод почали розвиватися з XVII–XVIII ст. Виокремлюють три основні етапи їх становлення.

Перший був обумовлений перемогою антифеодальних революцій XVII–XVIII ст. (1688 р. – в Англії, 1789 р. – у Франції) і становленням демократичної держави, яка відмовилася від абсолютизму і проголосила свободу особистості. На цьому етапі конституції та інші правові акти закріпили недоторканість особи, свободу слова, право обирати і бути обраним та ін. Концепція прав і свобод була розроблена у працях великих філософів Джона Локка (Велика Британія), Томаса Джефферсона і Томаса Пейна (США), Вольтера, Дені Дідро, Жака Руссо (Франція) та ін.

Джон Локк (1632–1704) у книзі "Два трактати про правління" (1690 р.) дійшов висновку, що вже у додержавному стані люди мали права і свободи. Це стан "повної свободи стосовно їхніх дій і стосовно розпорядження своїм майном і особистістю". Це стан "рівності, при якому вся влада і вся юрисдикція є взаємними, – ніхто не має більше іншого". У природному середовищі люди вільно розпоряджаються своїми свободою, майном і всі мають рівні права [15, с. 269–270]. Природний закон вчить людей: оскільки всі вони рівні та незалежні, не наносити збитків життю, здоров'ю, свободі, власності іншого, він вимагає миру і збереження всього людства. Природний стан, за Локком, – стан миру і доброзичливості.

Важливе місце в локківському вченні про права людини посідає аналіз внутрішнього зв'язку між свободою і законом. Закон не тільки не знищує і не обмежує свободу, як вважали деякі філософи, а, навпаки, зберігає і розширює її. Широко відоме висловлювання Локка: "... Там, де немає законів, там немає і свободи". Саме з позицій такого розуміння законності Локк сформулював принцип індивідуальної свободи, згідно з яким свобода людей, які перебувають під владою держави, полягає у тому, щоб мати встановлені нею постійні й загальні для всіх правила життя, а також мати можливість чинити за власним розсудом у всіх випадках, коли цього не заборонено законом, не бути залежним від волі іншої людини. Цей принцип лише словесно відрізняється від відомої нам формули: "Дозволено все, що не заборонено законом".

Концепція невід'ємності природних прав людини, розроблена Локком, була використана Томасом Джефферсоном. Він підготував проект Декларації незалежності США (1776 р.), взявши за основу локівську тріаду природних прав людини (життя, свобода, власність), але трохи в іншій редакції (життя, свобода, прагнення до щастя). Томас Джефферсон також вважав, що всі люди від природи рівні і наділені невід'ємними правами: на життя, свободу, прагнення до щастя. Для забезпечення цих прав люди створюють уряди, доручаючи їм владу. Якщо уряд порушує приписи природного права, то народ має право на повстання, революцію, зміну такого уряду.

Особливо значущими, на думку Т. Джефферсона, є свобода слова і друку, без них не можна уявити існування демократичної держави. "Якщо можна було б обирати, – напівжартома відзначав Джефферсон, – мати уряд без газет або газети без уряду, – я не замислюючись вибрав би друге" [12, с. 174]. Із 1801 по 1809 рік Т. Джефферсон був Президентом США. Багато його ідей знайшли своє втілення у політичному і правовому житті США. Вони високо оцінені його співвітчизниками. Про це, зокрема, свідчать слова президента США Д. Кеннеді, сказані ним у 1962 р. на обіді в честь нобелівських лауреатів, про те, що "в Білому домі не було більшої концентрації таланту і генія, за виключенням тих випадків, коли тут самотньо обідав Т. Джефферсон" [12, с. 175].

Томас Пейн у книзі "Права людини" (1791–1792 рр.) всі права поділяв на природні та громадянські. Перші, на його думку, властиві людині від природи (свобода слова, друку, совісті, рівність, право домагатися благоденства, щастя та ін.), другі – це ті, які належать людині як члену суспільства (право власності, право на захист). Природні та громадянські права тісно пов'язані між собою. Т. Пейн був також автором концепції прав поколінь (колективних прав людей) [16, с. 115–116].

Відомим представником школи природного права був Марі Франсуа Аруе (1694–1778 рр.), відомий нам як Вольтер. Він вважав, що кожна людина має право на свободу ("свобода полягає у тому, щоб підкорятися тільки законам"), власність, безпеку, рівність [17, с. 445].

У центр своєї політичної теорії відомий французький письменник і філософ XVIII ст. Дені Дідро (1713–1784 рр.) теж поставив права і свободи людини. Він був переконаний, що громадяни будь-якої держави повинні мати рівні права і обов'язки. Цікаво, що ця теорія була обґрунтована мислителем на прикладі Росії, яку він відвідав на запрошення Катерини II і де перебував упродовж п'яти місяців. Висловлюючи критичні зауваження на відомий "Наказ" російської імператриці 1767 р., в якому та виклала основні принципи побудови держави, роль її інститутів, засади законотворчості та судочинства, він робить висновок, що Катерина II була деспотом, який природні права і свободи людини звів до нуля і до абсолюту підніс верховну владу [11, с. 262–263].

Головним у вченнях цих та інших філософів було обґрунтування вищого пріоритету свободи і необхідності її закріплення в конституційно-правовому порядку. У Декларації незалежності США 1776 р. зазначено: "Ми вважаємо очевидними такі істини: усі люди створені рівними, і усі вони наділені своїм творцем деякими невідчужуваними правами, до яких належать: життя, свобода і прагнення до щастя. Для забезпечення цих прав установлені серед людей уряди, які мають свою справедливу владу за згодою тих, ким управляють. Якщо ж ця форма правління стає смертельною для цієї мети, то народ має право змінити або знищити її і встановити новий уряд, базований на таких принципах і з такою організацією влади, які, на думку цього народу, найбільше можуть сприяти його безпеці і щастю" [18, с. 77].

У Декларації прав людини і громадянина 1789 р. (Франція) сказано: "Люди народжуються та залишаються вільними і рівними у правах. Мета кожного державного союзу полягає у забезпеченні природних і невід'ємних прав людини. Такими є свобода, власність, безпека і опір гніту" [18, с. 90].

У цих та інших документах були сформульовані суть і мета демократичної правової держави. У країнах, де встановилося вільне громадянське суспільство, було досягнуто значних успіхів у розвитку демократії і прав людини, а також економіки, культури, науки і техніки.

Важливого історичного значення набув закон, ухвалений англійським парламентом у 1679 р., "Акт про краще забезпечення свободи підданого і про попередження заточень за морями" (Habeas Corpus Act). Законом запроваджувався наказ "хабеас корпус", який означав вказівку суду шерифа й іншим тюремникам у випадку, коли не було підстав утримання під вартою, звільнити арештованого або відпустити його під заставу до розгляду його справи судом. При цьому встановлювалося, що будь-яка арештована людина мала право при своєму арешті вимагати вирішувати її справу у суді, а суд був зобов'язаний вирішити питання щодо його ув'язнення або звільнення протягом двох днів [18, с. 69–71].

Зазначені гарантії, які отримали узагальнену назву "хабеас корпус", справили значний вплив на світову практику. Заборона необґрунтованого, безпідставного арешту і судовий контроль за недоторканістю особи отримали широке розповсюдження, стали невід'ємним атрибутом правової держави. Усі демократичні конституції в тій чи іншій формі понині закріплюють цю гарантію. Наприклад, чинна сьогодні Конституція Італії (1947 р.) у ст. 13 проголошує, що "свобода особи є непорушною. Затримання, огляд або обшук, а також будь-яке інше обмеження особистості в якійсь іншій формі допускаються тільки на підставі умотивованого акта судової влади і тільки у випадках і в порядку, передбачених законом" [10, с.538]. У ст. 31 Союзної Конс-

титуції Швейцарської Конфедерації також відзначається, що особа може бути позбавлена свободи лише у випадках і порядку, передбачених законом. Кожна особа, піддана попередньому арешту, має право вимагати негайного доставлення до судді, який зобов'язаний прийняти рішення про її подальше утримування під арештом або звільнення. Подібні положення увійшли до конституцій Іспанії (ст. 17), Японії (ст. 33, 34), Федеративної Республіки Німеччина (ст. 103, 104), Китайської Народної Республіки (ст. 37) та інших країн.

Однак із самого початку концепція прав і свобод відзначалася певною обмеженістю. Базуючись на індивідуалістичному розумінні свободи, політична філософія того часу наголошувала, що суспільство вільних людей не потребує організуючого впливу з боку держави (якій у XIX ст. відводилася роль не більша ніж "нічного сторожа"), не вимагає створення яких-небудь соціальних інститутів, оскільки саме на основі індивідуально-вільної діяльності своїх членів суспільство здатне забезпечити для всіх прогрес і умови для гідного життя. Подібна ліберальна концепція була розроблена у XIX ст. у працях А. Сміта, І. Бентама і Дж. С. Мілля.

Таке антисоціальне розуміння свободи надало їй формального характеру, байдужого до інтересів і доль простих людей. Протягом XIX ст. у країнах Заходу наростала класова боротьба, у ході якої трудящі маси вимагали визнання соціально-економічних прав і закріплення соціальних функцій держави. У результаті, вже у XX ст., розвиток капіталізму вніс суттєві корективи у відверте, явно антисоціальне розуміння свободи, оскільки воно супроводжувалося посиленням державного втручання у соціально-економічне життя і обмеженням підприємницького свавілля по відношенню до найманих працівників.

Для цього періоду характерні також утопічні погляди на права і свободи викладені у творах Томаса Мора (1478–1535 рр.) "Утопія" та Томазо Кампанеллі (1568–1639 рр.) "Місто сонця". У них змальовані ідеальні держави, в яких громадяни наділені широкими правами і свободами [16, с. 93–96]. Досягнення такої ефективної гармонії конституційного ладу, при якому можливий максимальний для конкретного історичного періоду рівень щастя і благополуччя його громадян, як правило, відносять до сфери ідеальних, утопічних, а тому і недосяжних ідей. Дійсно, багато ідей Т. Мора і Т. Кампанеллі залишилися тільки на папері. Подібне сталося і з утопічними конституціями декабристів, за які була пролита кров.

Однак у теорії конституціоналізму часто не береться до уваги те, що історія людства знає і приклади здійснення утопій, коли утопічні конституційні ідеї приводили до створення, а іноді й до успішного функціонування протягом певного часу реальних державних систем, в основу яких були покладені ці ідеї.

Як відомо, існує два варіанти перекладу з давньогрецької мови слова "утопія". Один із них – "місце якого немає", інший – "благословенна країна". Перший активно підтримував В. Ленін, зазначаючи, що "утопія – місце, якого немає, фантазія, вигадка, казка". У дійсності В. Ленін сам був утопістом, який намагався втілити у життя свої уявлення про "благословенну країну" [19, с. 46].

Конкретні приклади реалізації історичних утопій залишають місце лише для другого варіанту перекладу – "утопія " як "благословенна країна": утопічна республіка єзуїтів у XVII–XVIII ст. існувала в "місці, яке є", а точніше в Південній Америці на території сучасного Парагваю. Єзуїти створили державу на засадах релігійних правових принципів. У межах католицької релігії єзуїти проголошували рівність у володінні всім необхідним, відкидали потяг до накопичення власності, підтримували загальне право (і обов'язок) на отримання освіти. Ці ідеї, корені яких сягають общин перших християн, єзуїти намагалися (спочатку досить успішно) у чистому вигляді реалізувати в межах ідеальної держави – Республіки Гуарані. Єзуїтські поселення Республіки Гуарані існували у період між 1610 і 1767 рр. Усього на території площею близько 150 тисяч квадратних кілометрів було засновано 38 поселень.

Французький мислитель Ш. Монтеск'є, якому належить авторство сучасної доктрини розподілу влади, порівнював законодавство Республіки Гуарані з Лікургом і Платоном. Він писав, що єзуїти управляли людьми з метою зробити їх щасливими і що ця "модель республіки" реалізувала мрії про Утопію. Енциклопедист Французького Просвітництва Д. Дідро також з повагою писав про здобутки єзуїтів у Південній Америці.

Індієці племені гуарані не мали нічого спільного з розвиненими цивілізаціями інків, ацтеків, майя. Більше того, у період появи перших єзуїтів цьому племені був властивий канібалізм (декого з перших єзуїтів вони просто з'їли). Однак незважаючи на це, індієці охоче оселялися в єзуїтських поселеннях, не боячись португальців, які періодично здійснювали збройні напади на індієців і перетворювали їх на рабів. Раніше оголені індієці звикали до одягу, прилучалися до релігії, відмовлялися від полігамії на користь однієї дружини, навчалися грамоті, спільно працювали і відпочивали, порівну ділили зароблене, дотримувалися релігійних заповідей. У поселеннях, де мешкало від 2 до 8 тисяч осіб, вставали ранком за ударом дзвону, спільно молилися і снідали. Після цього діти, старші семи років, направлялися до школи, а решта з піснями працювали на колективному полі. Об 11 ранку була годинна перерва на обід, після чого до 5 годин вечора оброблялися сімейні ділянки землі. Колективні співи супроводжували всі роботи. О півночі удар дзвону нагадував чоловікам про необхідність виконання подружнього обов'язку [5, с. 50–51].

Від державних утопій Т. Мора і Т. Кампанелли державну утопію єзуїтів відрізняло одне: вони зуміли її здійснити і підтримували її існування протягом багатьох десятиліть, причому настільки успішно, що цей приклад почав турбувати більшість провідних монархій Європи. Єзуїтам було запропоновано залишити територію Парагваю і закрити там усі свої місії. Вони відповіли відмовою, що призвело до десятирічного військового протистояння з португальськими та іспанськими колоніальними військами.

Реакція західних монархів і Папи Римського на передові для того часу конституційно-правові ідеї, і, звичайно, неслухняність, була гострою: діяльність ордену єзуїтів повсюдно заборонили. Цікаво, що притулок єзуїтам надала російська імператриця Катерина II. У Росії вони перебували і після її смерті (1796 р.), при імператорах Павлі та Олександрі I. Зокрема Олександр I у 1802 р. дозволив відкрити у Санкт-Петербурзі єзуїтську школу, в якій мали навчатися діти аристократів. Однак у 1814 р. відбувається поворот у становищі єзуїтів в Росії. Тоді громадськість почала протестувати проти надмірного впливу цієї школи на свідомість молодих аристократів. У 1815 р. єзуїти були вислані з Санкт-Петербургу, а в 1820 р. – з Росії [20, с. 612]. Однак вплив конституційних ідей єзуїтів часів Республіки Гуарані яскраво прослідковується у проектах утопічних конституцій декабристів, що пов'язано з тривалим перебуванням єзуїтів у вищих колах столиці Російської імперії і можливістю поширення їх гуманістичних правових ідей через вихованців цих шкіл.

Другий етап був пов'язаний із появою у ХХ ст. тоталітарної держави, яка, відкинувши індивідуальну свободу, політичні та економічні права, проголосила соціалістичні цінності, а з ними і широкий спектр соціальних прав і свобод (право на працю, відпочинок, соціальне забезпечення, освіту, охорону здоров'я та ін.). Ситуація, яка виникла у світі в ході боротьби двох систем, особливо після Другої світової війни, примусила західні країни закріпити ці права і свободи також на конституційному рівні.

Разом із тим із 60-х рр. ХХ ст. у Радянському Союзі та в інших країнах Східної Європи почала формуватися демократична суспільна думка, виник дисидентський рух, який вимагав реальних особистих і політичних прав, відмови від методів тоталітаризму. Цьому сприяла і боротьба за права людини, яка розпочалася у світі і привела до прийняття Генеральною Асамблеєю ООН міжнародних пактів про громадянські, політичні, культурні, соціально-економічні права людини [7, с. 329]. Рух за свободу і права людини підточив тоталітарні підвалини соціалізму в його марксистсько-ленінській інтерпретації.

На цьому ж етапі до числа незалежних держав приєдналося багато колоніальних країн Азії і Африки, народи яких (окремі з них не уникнули встановлення авторитаризму з властивими йому порушеннями громадянських прав) сприйняли демократичну концепцію прав і свобод людини у всіх галузях суспільного життя.

Третій етап характеризується крахом тоталітарної системи в Радянському Союзі і країнах Східної Європи і відродженням демократичної державності. Права і свободи у їх повному обсязі визнаються вищою цінністю, а їхній захист оголошується обов'язком держави. Із метою захисту прав і свобод у нових демократичних державах створюються конституційні суди і впроваджуються судові гарантії. Майже всі держави визнають міжнародно-правовий захист прав людини, що сприяє уніфікації національних правових інститутів. Під тиском світової суспільної думки із практики багатьох країн поступово зникають апартеїд, расова дискримінація, виборчі цензи, обмеження свободи преси. Каталог прав і свобод розширюється за рахунок включення до нього прав національних меншин, права на інформацію, права на сприятливе та безпечне довкілля та ін.

Разом із тим отримують розвиток нові форми загрози правам і свободам – тероризм, організована злочинність тощо. Наприклад, кількість людей, які загинули у терористичних актах із 1994 по 2004 рік та їх кількість на 1 млн жителів країни відповідно становили: США – 3238 і 11.05 осіб, Росія – 2111 і 14.54 осіб, Індія – 1928 і 1.81 осіб, Ізраїль – 1274 і 219.3 осіб, Колумбія – 1135 і 26.82 осіб, Ірак – 1122 і 44.22 осіб. Річні прибутки від організованої злочинної діяльності складають: 100–300 млрд доларів США від торгівлі наркотиками; 10–12 млрд доларів США від затоплення токсичних та інших небезпечних відходів; більше 10 млрд доларів США від крадіжок автотранспорту; 7 млрд доларів США від переміщення через кордони незаконних мігрантів; близько 1 млрд доларів США від порушень прав на інтелектуальну власність шляхом незаконного копіювання відеофільмів, комп'ютерних програм та інших товарів [21]. Усе це вимагає розширення правоохоронної діяльності держави та її міжнародної координації.

Таким чином, аналіз основних етапів становлення прав і свобод людини дає можливість виділити три хвилі або три їх покоління. Перше покоління прав людини – політичні і громадянські права, проголошені першими буржуазними революціями. Своє вираження вони знайшли у Деклараціях (американській, англійській, французькій), а пізніше були конкретизовані у законодавстві більшості сучасних демократичних держав. Це, в першу чергу, ті права і свободи, які прийнято називати особистими (право на життя, свободу, безпеку, свободу слова, світогляду та віросповідання) та політичні (право вільно обирати й бути обраним, право кожного громадянина на участь у вирішенні державних справ та ін). Вони виражали так звану "негативну свободу" – зобов'язували державу утримуватися від втручання у сферу особистої свободи і створювати належні умови для участі громадян у політичному житті. Друге покоління прав людини сформувалося у процесі боротьби трудящих за поліпшення свого економічного становища у капіталістичному суспільстві та підвищення культурного статусу. Це соціально-економічні права (так звані "позитивна"

тивні права"), які виникли під впливом соціалістичних ідей, рухів і проектів (у тому числі у СРСР та країнах соціалістичної співдружності). До цих прав належать: право на працю і вільний вибір роботи, на соціальне забезпечення, право на освіту, право на участь у культурному житті суспільства та ін. Усі ці права і свободи доповнювали собою попередні права і знайшли відображення у багатьох документах ООН. Третє покоління прав людини почало формуватися після Другої світової війни і отримало назву "колективних прав". Їх пов'язують із глобалізацією багатьох світових проблем, серед яких на перше місце виходять екологічні та інформаційні. До них відносять: право народів на мир, безпеку, незалежність, на здорове навколишнє середовище, соціальний і економічний розвиток, право на інформатизацію, самовизначення, територіальну цілісність та ін. Вони належать як окремій людині, так і кожному народу, людству в цілому.

Сьогодні в літературі можна зустріти посилення на права і свободи четвертого покоління, необхідність виділення яких обумовлена можливою небезпекою використання досягнень сучасної науки, перш за все біологічної. До цієї групи прав і свобод належать гарантії ще ненароджених людей, захист людини від шкідливих наслідків генної інженерії та ін.

Наведений розподіл усіх прав і свобод людини й громадянина на декілька поколінь є не абсолютним, а умовним, адже із розвитком людства з'являтимуться все нові і нові їх види. Однак він наглядно демонструє послідовність розвитку цього інституту, свідчить, що прогрес суспільства неможливий, якщо він не вносить принципово нового у становище людини, якщо остання у процесі переходу від однієї суспільно-історичної формації до іншої не отримує додаткових прав і свобод. У цьому проявляється історичний зв'язок часу і перспектива подальшого прогресу людського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України // Відом. Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
2. Конституционное право зарубежных стран : учеб. для вузов / под общ. ред. М. В. Баглая. — М. : Норма, 2005. — 1056 с.
3. Международное право : учеб. для вузов / Г. В. Игнатенко, В. Я. Суворова, О. И. Тиунов. — М. : Высш. шк., 2005. — 399 с.
4. Бородін І. Права та свободи громадян, їх класифікація, гарантії реалізації / І. Бородін // Право України. — 2001. — № 12. — С. 32–34.
5. Мишин А. А. Конституционное право зарубежных стран / А. А. Мишин. — М. : Белые альвы, 2000. — 480 с.
6. Крегул Ю. І. Права і свободи людини : навч. посіб. / Ю. І. Крегул, В. В. Ладиченко, В. І. Орленко. — К. : Книга, 2004. — 288 с.
7. Кушніренко О. Г. Права і свободи людини та громадянина О. Г. Кушніренко, Т. М. Слінько. — Х. : Факт, 2001. — 440 с.

8. *Огородник А.* Механізм забезпечення прав і свобод людини / А. Огородник // Право України. — 2006. — № 6. — С. 14–18.
9. *История политических и правовых учений* : учеб. для вузов / под ред. В. С. Нерсесянца. — М. : Норма, 2006. — 944 с.
10. *Конституционное (государственное) право зарубежных стран. Особенная часть* : учеб. для вузов / рук. авт. коллектива Б. А. Страшун. — М. : Норма, 2006. — 1104 с.
11. *Орач Є. М.* Історія політичних і правових вчень : навч. посіб. / Є. М. Орач. — К. : Атика, 2005. — 560 с.
12. *Марченко М. Н.* История политических и правовых учений : учеб. пособ. / М. Н. Марченко, И. Ф. Мачин. — М. : Велби : Проспект, 2007. — 480 с.
13. *Трофанчук Г. І.* Історія вчень про державу і право : навч. посіб. / Г. І. Трофанчук. — К. : Магістр, 2005. — 256 с.
14. *Демиденко Г. Г.* Історія вчень про державу і право : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / Г. Г. Демиденко. — Х. : Консум, 2004. — 432 с.
15. *Графский В. Г.* История политических и правовых учений / В. Г. Графский. — М. : Велби : Проспект, 2007. — 608 с.
16. *Орленко В. В.* Історія вчень про державу і право / В. В. Орленко. — К. : Вид. Паливода, 2007. — 204 с.
17. *Дэвис Н.* История Европы / Н. Дэвис. — М. : АСТ : АСТ Москва : Хранитель, 2006. — 943 с.
18. *Шевченко О. О.* Історія держави і права зарубіжних країн : хрестоматія / О. О. Шевченко. — К. : Вентурі, 1995. — 176 с.
19. *Сорокин П. А.* Социология революции / П. А. Сорокин. — М. : Астрель, 2008. — 784 с.
20. *Коняев Н. М.* Подлинная история Дома Романовых / Н. М. Коняев. — М. : Вече, 2007. — 672 с.
21. *Глобальные тенденции развития человечества до 2015 г.* // Коммерсант. — 2004. — 13 сент.